

TEORII PSIHLOGICE PRIVIND DEZVOLTAREA COPILULUI¹

psiholog Cătălin LUCA
Director Executiv
Asociația Alternative Sociale

1.NOȚIUNI INTRODUCATIVE

Psihologia dezvoltării este o ramură a psihologiei apărută din necesitatea de a înțelege modul cum se constituie caracteristicile, funcțiile, procesele psihice de la cele mai fragede vârste și evoluția lor pe tot parcursul existenței umane, cu progresele ce caracterizează fiecare vârstă.

Baltes și colaboratorii (1980) au susținut existența a trei influențe importante asupra dezvoltării. El le-a denumit influențe cu caracter de vârstă, influențe cu caracter istoric și evenimente de viață fără un caracter specific.

Influențele cu caracter de vârstă se află într-o relație puternică cu vârsta cronologică. De exemplu, modalitatea în care copiii își dezvoltă limbajul se află într-un raport foarte strâns cu vârsta lor, un copil cu vârsta de 2 ani are o performanță a limbajului mult mai redusă comparativ cu performanța unui copil de 5 ani.

Influențele cu caracter istoric sunt legate de evenimente ce au loc într-un anumit moment și-i afectează pe majoritatea membrilor unei generații date. Exemple de acest gen pot fi războiul din Irak sau perioadele de foamete.

Evenimente de viață fără un caracter specific sunt cele care influențează dezvoltarea indivizilor în anumite momente sau la vârste diferite: efectele divorțului într-o familie sau un accident grav care are ca rezultat o incapacitate fizică etc.

Psihologia vârstelor analizează longitudinal și vertical ființa umană în contextul existenței sale sociale, a modificărilor psiho-fizice ce se produc sub influența condițiilor de mediu, a educației, a culturii, a statuturilor și rolurilor sociale pe care le îndeplinește².

Principalele perspective de analiză s-au concretizat în teorii. Prima este teoria învățării sociale, în care sunt luate în considerație contactele pe care le are copilul cu alte persoane, pentru a determina influența acestora asupra dezvoltării copilului. Cea de-a doua abordare va fi abordarea psihanalitică. A treia perspectivă este cea a abordării structuraliste în studiul dezvoltării, care pune accent pe maturizarea biologică a copilului și pe dezvoltarea secvențială a cogniției sale.

¹ Adaptare după Hayes, N. și Orrell, S. 2003 *Introducere în psihologie*, Editura All

² Verza, E., *Psihologia vârstelor*, Editura Hyperion XXI, 1993

2. DEZVOLTAREA COPILULUI ÎN TEORIA ÎNVĂȚĂRII SOCIALE

Teoreticienii acestei abordări avansează ideea că personalitatea sau comportamentul copilului se dezvoltă ca urmare a interacțiunii sociale – prin recompense și pedepse, imitare, identificarea cu anumite modele de rol și conformarea la expectanțe. În cursul dezvoltării copilului intră în joc toate procesele sociale: percepția socială și înțelegerea comportamentului oamenilor, rolurile sociale, comportamentele asociate și comunicarea, atât verbală cât și non-verbală.

Primul contact al copilului cu lumea exterioară are loc, în mare măsură, prin gesturile, mimica și vorbele persoanei care are grijă de el. Toate acestea îi pot oferi copilului o experiență destul de variată: ridicarea și strângerea în brațe sunt diferite de mesajul verbal, iar zâmbetul părinților constituie un tip de stimulare diferit de zâmbetul afișat de copil atunci când este gândilat. Din această diversitate de comportamente pe care le manifestă părinții (nu trebuie neapărat ca părintele să fie principala persoană care are grijă de copil), copilul începe să își formeze cunoștințele asupra lumii.

După cum au arătat mulți cercetători, în special Schaffer (1971), copilul are o tendință mult mai puternică de a reacționa la oameni, decât la alți stimuli din mediul său, cum ar fi licăririle de lumină sau zgomotele. La copil pare să existe o tendință de sociabilitate foarte puternică și foarte bine conturată.

O altă modalitate importantă de interacțiune între adulți și copii este imitarea. S-a dovedit că până și copiii foarte mici imită expresiile mamelor lor, iar mamele afișează deseori expresii faciale exagerate atunci când le vorbesc copiilor. Stern (1977) a arătat că bebeluși de câteva săptămâni se angajează în interacțiuni cu mamele lor, în care imită expresiile acestora.

Plânsul poate fi de asemenea considerat o modalitate de comunicare. Pentru un copil neajutorat locomotor acesta este o strategie esențială pentru supraviețuire. Mamele își dezvoltă adesea o capacitate de înțelegere a plânsului copilului lor, diferențiind situațiile în care copilul este flămând, are dureri sau este furios. Una din cele mai importante variante de comunicare între mamă și copil, asupra căreia s-au concentrat numeroși cercetători este contactul vizual. Fitzgerald (1968) a constatat că dilatarea pupilelor, care este o cale prin care semnalăm inconștient afecțiunea față de alte persoane, este un semnal pe care îl transmit și copiii, mai ales față de părinții lor, începând chiar de la vârsta de patru luni. Înainte de această vârstă îl afișează la vederea oricărei figuri. Acest aspect sugerează două lucruri, mai întâi că persoanele care interacționează cu copilul vor primi și alte mesaje în afară de zâmbet, care le arată că și copilului îi face plăcere interacțiunea, în al doilea rând se observă că pe la patru luni copilul începe să aibă preferințe în privința persoanelor din jurul său.

Atunci când analizăm fenomenul de durată al dezvoltării copilului, putem observa că acesta presupune un proces de socializare, în care copilul învață să se conformeze normelor societății și să acționeze adecvat. Deși acest proces poate implica expectanțe diferite de la o societate la alta, se pare că natura foarte sociabilă a copiilor presupune o disponibilitate foarte mare de a învăța și de a răspunde la influențele sociale.

Există trei modalități principale de încurajare a socializării la copil, prin procesul de imitare și identificare, prin educația directă, implicând pedepse și recompense și prin transmiterea expectanțelor sociale. Majoritatea teoreticienilor învățării sociale consideră că procesul de imitare și de identificare este cel mai important dintre cele trei.

Imitarea

Copilul observă și imită persoanele din jurul său: copiii mici se joacă adoptând roluri sociale și imitând adulții pe care i-au văzut în aceste roluri. Toate aceste lucruri fac parte din procesul prin care copilul învață o gamă de comportamente pe care le poate utiliza mai târziu.

Imitarea este deseori descrisă drept o „scurtătură” în învățare. Aceasta presupune copierea unei anumite acțiuni sau a unui set de acțiuni și permite copilului să dobândească o serie de deprinderi fizice, rapid și eficient. Prin imitare copilul este capabil să învețe mai mult decât ar putea prin învățarea directă.

Identificarea

Este un proces care se realizează în două etape și este implicat în învățarea bazată pe observație. Deseori, un copil va învăța un stil mai general de comportament asumându-și un rol complet sau modelându-se după o altă persoană. Identificarea are loc într-o perioadă mult mai mare de timp decât imitarea și se crede că, în mare măsură, învățarea rolurilor sociale, cum ar fi învățarea rolului de gen și sex, are loc prin procesul de identificare.

Prezența modelelor de rol este foarte importantă în dezvoltare. În jurul copilului trebuie să existe oameni pe care acesta să îi poată copia, ca să își poată forma o idee despre felul în care o ființă umană reală se comportă într-un anumit rol social. Astfel de modele de rol îi oferă copilului o linie de ghidare, care-l va orienta spre un comportament adecvat în viață. Bandura și colaboratorii (1963) au realizat o serie de experimente prin care au investigat imitarea la copii. Aceștia au constatat că nu toate modelele au fost imitate în mod egal. În principiu, copiii au imitat modelele pe care le-au considerat similare lor, de exemplu pe cele de același sex.

Alți cercetători au investigat felul în care stimulii pozitivi (cum ar fi lauda sau încurajarea) pot influența învățarea prin imitare. Dacă o purtare agresivă a copilului este ignorată sau pedepsită de către adulți, atunci este mai puțin probabil ca acesta să repete acest comportament. Însă, acțiunile agresive care au consecințe satisfăcătoare pentru cel ce agrează, au o probabilitate mai mare de a se repeta.

Mussen și Rutherford (1963) au investigat efectele pe care cordialitatea și apropierea dintr-o relație le pot avea asupra procesului de identificare. Au constatat că băieții care au relații de afecțiune calde cu tații lor obțin, în principiu, scoruri mai mari la testele de masculinitate decât băieții a căror relație cu tatăl este mai rezervată. Același lucru este valabil și pentru fete: cu cât relația cu mamele lor este mai strânsă, cu atât mai puternică este identificarea cu feminitatea.

Din aceste studii putem vedea că imitarea și identificarea pot fi mecanisme importante de învățare pentru copii. Alte tipuri de studii au investigat aspecte diferite de învățare socială, precum efectele diverselor tipuri de pedepse asupra copiilor. Deși copiii învață foarte mult prin imitare și identificare, există și unele comportamente care sunt dobândite prin intermediul reacțiilor directe din partea adulților și, deseori, aceasta este o modalitate importantă de pregătire a copiilor pentru a se comporta conform exigențelor societății.

Autoîntărirea. Oamenii își definesc standarde de succes pentru propriul comportament în diferite situații și prin raportarea la aceste standarde își autoadministrează recompense și pedepse pentru atingerea și depășirea standardelor. Autoîntărirea și pedepsele iau cel mai adesea forma unor întăriri emoționale (mândria și satisfacția în primul caz, rușinea și culpabilitatea în cel de-al doilea). Depresia face și ea parte frecvent din setul de pedepse autoadministrate. Setul inițial de standarde de apreciere este învățat de regulă prin modelare, în principal de la părinți sau de la alte persoane semnificative în copilărie.

Deși fiecare societate modelează comportamentul copiilor săi prin recompense și laude (sau prin amuzamentul și atenția adulților, pe care copiii le consideră recompense), există o altă latură a educației pe care fiecare societate o utilizează: pedepsirea purtării rele sau neadecvate social.

Tipul de pedepse pe care le utilizează părinții pare să se coreleze foarte bine cu dezvoltarea unui simț puternic al conștiinței la copil.

Un studiu efectuat de Mackinnon în 1938 a arătat ca studenții care s-au dovedit că au o conștiință puternică (nu au copiat la un test atunci când au avut ocazia), suferiseră pedepse psihologice de la părinții lor, iar cei care au trișat (decă nu aveau probabil o conștiință puternică) suferiseră pedepse fizice.

Când vorbim despre pedepse fizice nu sugerăm doar lovirea copiilor. Studiul a inclus și pedepse ca: interdicția de a ieși din casă, suprimarea banilor de buzunar. Pe de altă parte, în pedepsirea psihologică nu este necesar nici un tip de „amendă”, dar copilului îi este reproșată rănirea pe care a produs-o părintelui sau altei persoane, ori este făcut să se simtă vinovat și responsabil de acțiunile sale. Relațiile sociale constituie aspectul de bază al acestor tipuri de pedepse. Copilul simte că acțiunea sa i-a dezamăgit pe părinți sau că a cauzat inutil suferință altcuiva, dar în afară de a-și cere scuze, nu poate face nimic în compensație.

Hill susține (1964) că motivele pentru care pedepsele psihologice par să fie atât de eficiente în producerea unei conștiințe puternice la copii, au la bază actul de a-și cere scuze. Treptat, acesta se interiorizează, astfel încât, în loc să spună doar „îmi pare rău”, copilul ajunge chiar să îi pară rău și, mai târziu, să se simtă vinovat și responsabil. Pe de altă parte, dacă este pedepsit fizic, copilul poate vedea lucrurile mult mai superficial, ca pe o amendă pe care trebuie să o plătească pentru un comportament neadecvat, dar nimic mai mult. Deci, singurul efect al pedepsei fizice ar fi teama de a nu fi descoperit și nu neapărat dezvoltarea unei conștiințe puternice.

Pentru copii, importanța explicațiilor, pentru a li se clarifica expectanțele adulților și motivele regulilor, este un alt aspect al socializării, care poate diferi de la un grup social la altul. Explicațiile par să încurajeze copilul să se comporte sociabil. Un alt factor foarte important în dezvoltarea copilului este felul în care acesta înțelege ceea ce se întâmplă în jurul său și rațiunea pe care o dă regulilor și comportamentelor observate.

.3. ABORDAREA PSIHANALITICĂ

Viziunea psihanalitică a lui Freud privind dezvoltarea cognitivă a copilului a avut un efect profund asupra gândirii psihologice încă de la apariția acesteia, în prima parte a secolului XX.

Freud susține că personalitatea este constituită din trei structuri importante: *Id* (Sinele), *Ego* (Eul) și *Superego* (Supraeul). Fiecare parte a personalității are propria sa funcție, iar în personalitatea sănătoasă matură, cele trei părți produc un comportament echilibrat, bine integrat. Aceste trei părți ale personalității nu trebuie văzute ca fiind entități biologice tangibile.

Idul este determinat biologic și este partea primitivă a personalității ce înglobează toate pulsunile instinctuale: sexuale, agresive și cele care interesează satisfacerea nevoilor corporale. El acționează după principiul *plăcerii*, adică caută să simtă plăcerea și să evite durerea. Idul este irațional, impulsiv și nu este afectat de restricțiile sociale. La copiii noi născuți toate procesele mentale sunt procese ale Id-ului.

Eul se dezvoltă odată cu creșterea copilului în încercarea acestuia de a se adapta cerințelor lumii

exterioare. Eul operează după principiul *realității*, adică gratificarea nevoilor sunt amânate până în momentul și locul oportun. De exemplu, copilul învață că foamea îi va fi satisfăcută numai atunci când cineva va fi disponibil să-i prepare mâncarea. Prin dezvoltarea acestei structuri de personalitate copilul învață să ia în considerare constrângerile și restricțiile lumii înconjurătoare. Eul încearcă să realizeze echilibrul dintre pulsunile iraționale ale Sinelui și realitățile lumii exterioare.

Supraeul este echivalentul aproximativ al conștiinței de sine și apare în perioada 4-6 ani. Supraeul reprezintă cadrul intern al individului, a ceea ce este „drept” și „nedrept”, așa cum sunt ele reprezentate de sancțiunile și inhibițiile morale existente în cultura respectivă. Orice violare a standardelor înalte, deseori nerealiste, are ca rezultat sentimentul de vinovăție și anxietatea.

Stadiile dezvoltării psihosexuale exprimate de Freud au apărut în urma investigării mai multor traume la copii, ajungându-se la concluzia că primii cinci ani de viață au un efect permanent asupra dezvoltării personalității acestuia. Freud s-a referit la instincte sexuale, deși atribuia acest termen copiilor, însă conotația termenului de „sexual” a fost mai degrabă cea de „plăcere fizică”.

Stadiul oral

Primul stadiu se desfășoară în primul an de viață, sursa principală de plăcere a copilului fiind gura. Copilul găsește o plăcere deosebită în activități orale, precum suptul și apucarea cu gura, lucru important, după Freud, în definirea tipului de personalitate care se dezvoltă. La început, principala plăcere a sugarului o constituie suptul și sorbitul, cunoscută drept faza optimismului oral. Mai târziu în acest stadiu, principala plăcere este obținută prin apucarea cu gura și mestecatul, stadiul sadic-oral. Dacă etapa anterioară este considerată mai satisfăcătoare, după Freud, copilul devine dependent, pasiv, extrem de credul, sociabil, fluent și relaxat. Dacă principala plăcere a copilului provine însă din mușcat și mestecat, atunci devine independent, foarte agresiv verbal sau fizic, ranchiunos, ambițios și nerăbdător.

Copilul ar putea căpăta o fixație pentru gură, ca sursa de plăcere, dacă este înțârcat fie prea devreme, fie prea târziu. Dacă este așa, atunci va ajunge tipul de om care ține totdeauna câte ceva în gură: țigări, capete de creioane etc. Freud consideră că persoanele foarte independente prezintă o formațiune reacțională împotriva dependenței de stadiul oral. Cu alte cuvinte, ele supracompensează această dependență, transformând-o în opusul său.

Stadiul anal

Acest al doilea stadiu are loc de la unu la trei ani. În timpul lui, libidoul, imboldul și energia sexuală a individului se concentrează asupra anusului și copilul găsește multă plăcere în acțiunea de defecare. Aceasta este vârsta la care copilul va fi deprins cu olița și Freud consideră că această deprindere ar putea influența personalitatea ulterioară. Dacă părinții copilului sunt prea severi, copilul ar putea deveni anal-retentiv, făcându-i plăcere să rețină materiile fecale, în loc să ceară imediat olița. În acest caz, va deveni ca adult un tip egoist, lacom, încăpățânat, refractar și obsesiv. Pe de altă parte, dacă folosirea oliței i se pare deosebit de plăcută, ar putea deveni anal-expulziv, iar ca adult ar fi extrem de generos și de darnic.

În plus, dacă deprinderea cu olița a avut loc prea devreme sau prea târziu, copilul ar putea căpăta o fixație anală. Personalitatea anală, după Freud, este caracterizată printr-o obsesie pentru curățenie, sistematizare, ordine, puțină spontaneitate. Tipul de personalitate în care sunt combinate aceste trăsături este cunoscută sub denumirea de personalitate obsesiv-compulsivă.

Stadiul falic

În stadiul falic, de la trei la șase ani, are loc identificarea sexuală a copilului. Acest stadiu a fost cel mai studiat de către psihanaliza clasică. Pentru prima dată, zonele genitale devin zone erogene principale, dar nu în legătură cu reproducerea, ci în maniera specifică sexualității infantile, urmărind doar obținerea de plăcere. În timpul acestui stadiu, Freud presupune că băieții încep să se confrunte cu ceea ce el a numit complexul Oedip. Acesta îi produce copilului conflicte tulburătoare, care trebuie rezolvate prin identificarea copilului cu părintele de același sex. În stadiul falic băiețelul capătă o afinitate sexuală pentru mama sa. Datorită acestui lucru el își percepe tatăl ca pe un rival ce trebuie înlăturat.

În această perioadă se conturează diferența între sexe, care e percepută ca diferența între a avea și a nu avea penis. Aceasta este cauza care conduce la complexul castrării. S-a observat că acest complex se dezvoltă chiar și atunci când nu sunt formulate amenințări explicite cu castrarea.

Există antecedente care crează teren favorabil dezvoltării acestui complex: experiențe traumatizante în care survine o pierdere – înțărcarea, defecarea, scăparea sânelui în timpul alăptării, chiar și însuși nașterea (Otto Rank).

Rolul complexului este diferit la fată față de băiat. La băiat apariția complexului castrării pune capăt complexului Oedip, iar la fată, complexul castrării deschide complexul Oedip (denumit Electra).

Perioada de latență

Al patrulea stadiu psihosexual este cunoscut sub denumirea de perioadă de latență și se desfășoară de la șase ani până la pubertate. Caracteristicile principale ale acestei perioade sunt determinate de declinul sexualității infantile, diminuarea activității sexuale. Apar și se consolidează sentimente esențiale pentru om ca ființă culturală și morală: pudoarea și dezgustul. Acest declin se leagă de încheierea complexului Oedip. Freud considera că libidoul difuzează în tot corpul în loc să se concentreze într-o anumită zonă. De asemenea, în această etapă refulările se intensifică.

Stadiul genital

Când copilul ajunge la pubertate, libidoul se focalizează asupra organelor genitale și atenția tânărului adult se concentrează acum asupra sexului opus. Acest stadiu aduce cu sine transformările definitive ale sexualității umane. În timp ce sexualitatea infantilă este predominant autoerotică, sexualitatea adultă este predominant obiectală. Se trece de la excitarea zonelor erogene la activitatea sexuală specifică, genitală, orientată spre reproducere.

Activitatea sexuală infantilă este subordonată activității genitale, sub forma plăcerii preliminare.

Contribuția Annei Freud

Cercetările clinice realizate de Freud cu privire la dezvoltarea copilului au fost preluate de fiica sa, Anna Freud.

Abordarea ei s-a concentrat mai mult asupra modalităților în care copilul își dezvoltă mecanismele de apărare a Eului. Ea considera că Eul se manifestă în scopul obținerii echilibrului și armoniei, încercând compensarea tuturor aspectelor extremiste ale personalității, de exemplu: făcând în așa fel încât o persoană foarte agresivă să nutrească afinitate pentru blândețe. Ca urmare, mecanismele de apărare pe care le utilizează Eul operează în acest scop.

Anna Freud a identificat cinci mecanisme principale de apărare a Eului:

1. Negarea prin fantasmă – de exemplu: un copil ar putea să își învingă teama de un tată puternic inventând un leu imaginar drept prieten, astfel încât să ajungă la fel de puternic ca și tatăl.

2. Refuzul în cuvânt și faptă – un copil ar putea refuza, pur și simplu, să admită existența unei amenințări sau a unei surse de amenințare. De exemplu, un băiețel ar putea afirma că este la fel de mare și de puternic ca și tatăl său.

3. Limitarea Eului – procesul de a nu permite deliberat, dezvoltarea unei părți a personalității, cultivând în schimb, alte părți.

4. Identificarea cu agresorul – de exemplu: un copil care abia a fost la dentist, ar putea acționa ca și când ar fi el însuși dentistul.

5. Altruismul excesiv – copilul manifestă o grijă excesivă față de binele prietenilor săi, în detrimentul propriei persoane.

Deși Anna Freud s-a ocupat în principal de copii, aceste mecanisme de apărare pot fi observate și la adulți, au fost concepute pentru a clarifica și a fi adăugate la mecanismele de apărare indentificate de Freud, și nu pentru a le înlocui.

4. TEORIA DEZVOLTĂRII PSIHOSOCIALE

Neofreudienii s-au concentrat în principal, asupra dezvoltării Eului, pe care l-au considerat un domeniu neglijat de către Freud. Un exemplu este oferit de teoria dezvoltării psihosociale, avansată de Erikson în 1959. Erikson, ca și Freud, a crezut că individul se confruntă cu o serie de conflicte care trebuie să fie rezolvate în vederea dezvoltării unei personalități sănătoase. Dar în teoria lui Erikson, conflictele nu sunt centrate pe părțile corpului ci pe relațiile individului cu alți membri ai societății.

Erikson a evidențiat opt stadii în teoria sa; în fiecare stadiu, individul se confruntă cu un alt conflict. Totuși, este necesară rezolvarea conflictelor inițiale, pentru a-i asigura individului capacitatea de a le stăpâni pe cele ulterioare, procesul poate fi văzut ca un progres pas cu pas.

Primul stadiu în teoria lui Erikson are la bază conflictul încredere-neîncredere (de la naștere până la aproximativ un an și jumătate): copilul trebuie să-și stabilească atitudinea de bază față de lumea din jurul său. Dacă în acest stadiu beneficiază de satisfacție și confort, acest lucru îl va ajuta să-și dezvolte o atitudine mai încrezătoare. Dacă îngrijirile nu sunt consistente, rezultă neîncredere față de cei de care depinde copilul, apoi față de toți indivizii.

Pe măsură ce copilul învață să meargă, se confruntă cu alt conflict de autonomie-îndoială (între 1½ – 3 ani). Noile provocări fizice pe care le înfruntă acesta îi pot susține încrederea sau îl pot face să se simtă, pur și simplu, incapabil. Din nou, se va stabili atitudinea globală cu care copilul va merge mai departe.

Al treilea stadiu apare pe măsura dezvoltării sociale și fizice, când copilul se confruntă cu conflictul dintre inițiativă și vinovăție (între 3 și 6 ani). Deoarece copilului i se cere să-și asume din ce în ce mai multă responsabilitate pentru viața sa, el poate ajunge să-și dezvolte un puternic simț de inițiativă sau poate ajunge să se simtă vinovat că nu și-a îndeplinit corespunzător responsabilitățile.

Copilul mai mare (6-12 ani) se confruntă cu conflictul sârguință-inferioritate, pe măsură ce are de înfruntat tot mai multe provocări noi. Copilul poate să se străduiască să le depășească sau poate să capete un sentiment caracteristic de incapacitate.

Al cincilea stadiu apare la adolescență (12-20 de ani) când trebuie rezolvat conflictul identificare-confuzie de rol. Mulțimea noilor roluri sociale și apartenența la grupurile sociale diferite presupun dezvoltarea unui simț integrator al propriei persoane; astfel, copilul este copleșit de multitudinea de roluri pe care trebuie să le joace. Găsirea unor răspunsuri satisfăcătoare presupune integrarea unei game variate și contradictorii de percepții despre sine și de percepții ale altora despre sine într-o structură coerentă, respectiv propria identitate. Nerealizarea propriului viitor, asumarea de

responsabilități, edificarea unei identități negative, deviate (cu elemente pe care subiectul nu le dorește) sunt elemente ale identității care se află în contradicție și sunt puțin compatibile cu normele sociale.

Ca tânăr adult, omul se confruntă cu al șaselea conflict: intimitate-izolare în relațiile cu alții (20-40 de ani). Intimitatea presupune fuzionarea liberă a identităților fără să existe vreo teamă și nici pierderea acestora. Recompensele asociate intimității sunt atât de mari încât și persoanele cu echilibru psihologic fragil vor fi dispuse să-și asume riscurile. Alternativa nefavorabilă a celor care refuză acceptarea limitărilor propriei independențe sau riscurile intimității, este aceea a izolării.

La maturitate, individul se confruntă cu un conflict de creație-stagnare (40-65 de ani). În această etapă se formulează și realizează observații amplasate dincolo de limitele propriului sine și raportate la elemente ca: familia, cariera profesională, societatea în ansamblu.

Ultimul stadiu apare la vârste înaintate (peste 65 ani), când individul trebuie să accepte realitatea apropierei morții, care presupune conflictul de a o întâmpina integru sau cu disperare. Integritatea Eului rezultă din faptul că individul poate privi retrospectiv propria existență, cu satisfacție, fiind capabil să accepte atât succesele cât și insuccesele proprii. Când situația aceasta nu apare, constatarea faptului că nu există timpul disponibil pentru operarea unor schimbări majore, stabilirea unor noi obiective precum și realizarea acestora, rezultă disperarea. Individul este dezgustat de viață, dezvoltă o imagine de sine negativă ce nu mai poate fi modificată.

Putem observa din teoria lui Erikson că dezvoltarea Eului continuă toată viața și că fiecare vârstă se confruntă cu propriul său set de probleme și conflicte.

5. TEORIILE STRUCTURALISTE

Unii psihologi s-au concentrat asupra modalităților în care copiii organizează ceea ce învață. Ei consideră dezvoltarea un proces structurat și sistematic. Una dintre cele mai valoroase teorii structuraliste a fost avansată de către Jean Piaget, în anul 1953.

&.1. Teoria dezvoltării cognitive a lui Piaget

Majoritatea psihologilor sunt de acord că Piaget a fost cel mai influent psiholog în domeniul psihologiei dezvoltării din secolul XX.

Piaget a considerat inteligența ca pe o formă de dezvoltare prin interacțiunea cu mediul. Copilul fiind activ, acționează continuu asupra mediului său, observând efectul pe care îl are acțiunea sa. Când se gândește, copilul efectuează operații mintale. O operație reprezintă orice set de acțiuni care produc un efect asupra mediului. Pe măsură ce copilul începe să stăpânească noi abilități, acestea apar în procesele sale de gândire sub forma structurilor cognitive denumite scheme.

O schemă conține toate ideile, amintirile, capacitățile și asocierile legate de un anumit set de operații asupra mediului. Piaget considera că dezvoltarea cognitivă are loc prin procesul construirii și dezvoltării de scheme noi și al extinderii celor existente, astfel încât să se aplice la un domeniu mai vast. Pe măsură ce crește și interacționează cu mediul, copilul își dezvoltă și își modifică schemele în mod continuu.

O schemă este o structură pe care o utilizăm ca fir director în comportamentul nostru. Nu percepem fiecare lucru nou din viața noastră ca fiind la fel de nou în fiecare zi, ci facem apel la experiențele și capacitățile dobândite anterior pentru a ști ce trebuie să facem.

Piaget considera că procesul gândirii a luat naștere ca rezultat al evenimentelor neașteptate. Prin asta, el înțelegea că, atunci când suntem capabili să apelăm la schemele preexistente fără nici o problemă, nu ne mai gândim prea mult la evenimentul în curs. Noua uzanță ar fi în afara a ceea ce

Piaget a numit domeniu de oportunitate al schemelor noastre preexistente, deci trebuie să se modifice atât comportamentul obișnuit cât și schemele.

Piaget a considerat că toți copiii trec printr-o serie de perioade distincte în dezvoltarea intelectuală. Astfel, stadiile dezvoltării copilului propuse de Piaget sunt:

1. Stadiul senzorio-motor (0-2 ani). În acest stadiu copilul experimentează lumea prin percepții imediate și prin activitate fizică, fără o gândire așa cum o cunosc adulții. Gândirea copilului este dominată de principiul „aici și acum”. De exemplu, până la vârsta de 8 luni nici un copil nu deține conceptul de permanență a obiectelor. Până atunci tot ceea ce se află în afara câmpului vizual se află în afara minții lui, adică copilul nu va încerca să se uite după un obiect vizibil anterior care este plasat în afara câmpului vizual.

2. Stadiul preoperațional (2-7 ani). În perioada preoperațională pot fi percepute cel mai clar diferențele între gândirea copiilor și gândirea adulților. Aceasta este perioada în care se dezvoltă limbajul și Piaget considera că utilizarea limbajului de către copil demonstrează o reducere treptată a egocentrismului. La început, copilul prezintă o vorbire egocentrică, cu o conștiință redusă a necesităților ascultătorului, dar, treptat devine conștient că, utilizând limbajul pentru comunicare, trebuie să și-l ajusteze în vederea unei interacțiuni, în loc să își exprime pur și simplu gândurile. În această perioadă copilul își dezvoltă capacitatea de descentrare, de adoptare a punctului de vedere al altei persoane. Atunci când se gândește la diferite probleme, copilul are și o tendință de centrare, concentrându-se asupra esenței problemei și ignorând alți factori. Un exemplu este lipsa reflexivității: la această vârstă, copiilor le este foarte greu să vadă operațiile ca fiind reversibile. De exemplu, un copil ar putea învăța că $3 \times 3 = 9$, dar nu ar fi capabil să ajungă, de aici, la concluzia că $9 = 3 \times 3$; sau copilul poate admite că are un tată, dar nu este capabil să admită că și tatăl său are un copil. Deși o operație este inversul celeilalte, copilul are tendința să se concentreze asupra unei laturi a problemei și îi este greu să vadă o altă latură.

Un alt exemplu de centrare este redat de incapacitatea copilului aflat în perioada preoperațională de a înțelege principiile de conservare. Aceasta este cea mai faimoasă dintre părțile teoriei lui Piaget. Prin conservare înțelegem că un obiect își poate modifica forma sau aspectul, păstrându-și totuși aceeași masă sau volum. El a efectuat mai multe studii asupra conservării. Aceste studii s-au realizat cu mai multe obiecte: bucăți de plastilină, transformate din bile în forme alungite, sau apa colorată, turnată dintr-un pahar larg și mic, într-unul înalt și subțire. De fiecare dată, copilul se concentra asupra celui mai evident aspect al modificării, ignorându-le pe cele asociate, care indicau faptul că volumul sau cantitatea a rămas aceeași.

Principala sarcină a perioadei preoperaționale este de a pregăti copilul pentru perioadele ulterioare și, în acest scop, copilul învață tot timpul din ce în ce mai multe despre mediu. O caracteristică a acestei perioade, observată de Piaget, este tendința de a generaliza excesiv regulile pe care le-a învățat. Numai prin aplicarea regulii copilul învață modalități diferite de a o utiliza. De exemplu, la începutul acestei perioade copilul ar putea numi toate animalele mici „cățel”, dar cu cât perseverează mai mult, cu atât își dă mai bine seama că există diferite tipuri de animale mici și că toate au nume diferite. Prin procesele de asimilare și acomodare copilul își extinde schemele, aplicându-le la mediu, până când își formează un set operațional de structuri. La sfârșitul perioadei preoperaționale, copilul este dotat destul de bine cu scheme adecvate pentru a face față principalelor provocări din mediul său.

3. Stadiul operațiilor concrete (7-11 ani). Începând cu această perioadă copilul nu mai este atât de egocentric, fiind capabil să vadă obiectele și evenimentele și din punctul de vedere al celorlalți. În această perioadă, gândirea copilului începe să fie asemănătoare cu cea a adultului, dar copilul are totuși dificultăți în manipularea noțiunilor pur abstracte, pentru că trebuie să le lege de lumea reală, pentru a le înțelege. Copiii aflați în această perioadă sunt caracterizați de o dorință extraordinară de a

culege informații despre lume: deseori ei adună liste considerabile de fapte sau de date despre un subiect de interes.

4. Stadiul operațiilor formale (de la 11 ani până la maturitate). Acest stadiu marchează apariția abilității de a gândi abstract fără a se bizui pe obiecte sau evenimente concrete. El poate manevra acum logica abstractă, elaborează ipoteze (teorii) despre lume, le testează ca un om de știință și utilizează noțiuni abstracte în gândirea sa. Copilul este capabil să rezolve o problemă la nivel mental prin evaluarea sistemică a mai multor propoziții și, în același timp, să analizeze intercondiționarea lor. Piaget considera că aceasta este cea mai înaltă formă de gândire și susținea că, din acest moment, copilul își poate extinde cunoștințele, fără a mai fi împiedicat de egocentrism sau de alte asemenea restricții.

&.2. Teoria lui Piaget asupra dezvoltării morale

Un aspect important al teoriei dezvoltării cognitive a lui Piaget este acela care leagă nivelul capacității de raționare a copilului cu moralitatea sa. Moralitatea are în vedere modul în care copilul apreciază ce este corect și ce este greșit, constituind o parte importantă a socializării sale. Fiecare societate are propriile sale idei despre tipurile acceptabile de comportament, iar copiii sunt educați să observe normele societății lor. După cum menționa și Ianoși în lucrarea *Vârstele omului*, „copilul ajuns om nu e însă nici animal și nici robot, cum nu e nici păpușa pe care o alintă. El devine capabil să-și însușească, oricât de timid, opțiuni morale”.

Contribuția majoră a lui Piaget la teoria dezvoltării sociale a copiilor apare în „Judecata morală la copil” (1932), în care a analizat atitudinile copiilor față de reguli, aprecierile lor asupra anumitor infracțiuni și opiniile lor despre justiție.

Într-o încercare de a explora înțelegerea regulilor, Piaget a ales niște jocuri cu bile, în care au fost implicați copii cu vârste diferite. El a ales aceste jocuri deoarece adesea regulile sunt inventate chiar de către copii și rar sunt învățate de la adulți. Piaget le-a cerut copiilor să-i arate cum se joacă un joc și să-l învețe regulile. Din observațiile sale, Piaget a descoperit că viziunea copilului asupra regulilor și asupra a ceea ce este corect sau greșit se dezvoltă frecvent în relație cu intelectul lor. De exemplu, copiii de trei ani și cei sub trei ani par să urmeze o oarecare ordine în jocul lor, dar nu consideră necesar să păstreze această ordine; de fapt, ei își modifică frecvent regulile.

Între vârstele de 3 și 6 ani, majoritatea copiilor copiază, pur și simplu, unele dintre regulile pe care le-au văzut la copiii mai mari, dar nu sunt încă în stare să joace un joc corect cu alți copii. Ei par să-și joace propria versiune, chiar și atunci când se joacă cu alții. Piaget a asociat această constatare cu descoperirea sa inițială asupra egocentrismului copiilor din perioada preoperațională. Cu alte cuvinte, acești copii au tendința de a vedea lucrurile tot timpul din propriul lor punct de vedere, lipsindu-le structura cognitivă pentru a ține cont de opiniile altora.

De asemenea, există diferențe în flexibilitatea regulilor, așa cum o percep copiii. Deși ei nu sunt capabili să urmeze regulile, așa cum o fac copiii mari, copiii aflați în perioada preoperațională par să creadă că regulile sunt inventate de o autoritate superioară lor, fiind fixe și imuabile. Totuși, când ajung la perioada operațiilor concrete, majoritatea copiilor își dau seama că-și pot concepe propriile reguli și că acestea nu sunt inventate de nici o autoritate atotputernică.

O modificare similară de raționament se poate constata în viziunea copiilor asupra justiției. Piaget a chestionat mulți copii de vârste diferite în legătură cu opiniile lor asupra unor infracțiuni, relatându-le întâmplări despre persoane care au mințit, escrocat sau furat. El a tras concluzia că, în perioada preoperațională, copiii pot fi caracterizați de realism moral. Prin aceasta, el sugera că aprecierea lor cu privire la gravitatea unei fapte sau a unei minciuni depinde foarte mult de consecințele faptei sau ale minciunii respective. De exemplu, un copil care răstoarnă accidental un

set întreg de farfurii este considerat mai obraznic decât un copil care sparge deliberat una. Acești copii nu țin seama de intenția cu care este comisă infracțiunea.

Când au în jur de opt ani, copiii își pierd acest realism moral și încep să țină seama de intenția persoanei. Acum, o persoană care răstoarnă intenționat o farfurie este considerată mai rea decât una care sparge neintenționat mai multe.

Deci, în perioada preoperațională, copiii au o viziune mai mult dogmatică. În general, Piaget consideră copiii ca fiind capabili să lege natura pedepsei de delict. Ei cred, pur și simplu, că este cu atât mai bine, cu cât pedeapsa este mai severă, oricare ar fi delictul. Interesant, ei au și o idee de „justiție iminentă”, care presupune că orice accident care se întâmplă după o infracțiune, are loc datorită infracțiunii. De exemplu, o persoană care se împiedică atunci când fuge de la locul unei crime este pedepsită pentru crima sa. Același simț al justiției iminente poate fi observat și la adulți, în noțiunea de „justiție poetică”. Piaget descrie acest nivel de dezvoltare morală ca unul de „constrângere a adultului”, deoarece copiii cred că orice spune un adult este adevărat și că adulții aplică întotdeauna pedepse corecte și adecvate. Totuși, copiii mai mari sunt din ce în ce mai capabili să aprecieze pedepsele care „se potrivesc infracțiunii”, lucru cunoscut sub denumirea de „justiție reciprocă”.

Deci, după Piaget, există o progresie treptată în simțul moral al copilului. Copilul mic parcurge o etapă heteronomă în care disciplina este impusă de către autorități și copilul acceptă regulile lor. Copilul mai mare parcurge o etapă autonomă, în care poate gândi pentru el însuși și moralitatea sa este mai curând un produs al propriului său raționament, decât al constrângerilor altor persoane.

Pe scurt, Piaget considera că există o legătură între nivelul raționamentului cognitiv al unui copil și simțul său asupra a ceea ce este corect sau greșit. În parte, procesul de a învăța corect din greșeli implică înțelegerea regulilor, momentul și motivul pentru care acestea sunt impuse. După Piaget, în perioada preoperațională, copiii înțeleg rar că regulile sunt create de către un grup pentru binele grupului, ca întreg. Copiilor li se pare că regulile le sunt impuse de către o autoritate. Atunci când copilul are în jur de opt ani, începe să țină seama de intenția cu care a fost realizată greșeala, infracțiunea și găsește o pedeapsă adecvată pentru gravitatea acesteia.

&.3. Teoria lui Kohlberg asupra dezvoltării morale

O altă versiune structuralistă a dezvoltării morale a fost avansată de către Kohlberg, în 1963. El era interesat în investigarea căilor prin care oamenii ajung să rezolve dilemele morale și a cercetat dezvoltarea morală oferind copiilor și adulților o serie de probleme morale. În fiecare dintre acestea apărea dilema: dacă era cazul să faci un bine cuiva sau să ascuți de regulile societății. De exemplu, într-una dintre aceste povestiri era vorba de un bărbat care a intrat prin efracție în farmacie, ca să fure medicamente pentru soția sa muribundă. Subiectului i s-a cerut să aprecieze ce este corect și ce este greșit în acest caz și cum trebuie pedepsită greșeala.

Din analiza rezultatelor, pe baza argumentelor pe care le utilizează oamenii atunci când încearcă să ia o decizie, Kohlberg a elaborat o teorie în care apar trei etape principale în dezvoltarea morală, fiecare având două niveluri distincte.

Prima etapă este cea premorală, în care individul crede în anumite idei pentru simpla lor valoare instrumentală. La primul nivel, credința în ideile morale are ca scop doar evitarea pedepsei, iar la nivelul al doilea, această credință este menținută pentru a-i asigura individului simpatia celorlalți.

A doua perioadă este cea a moralității convenționale, în care individul este preocupat în principal de respectarea regulilor sociale. La primul nivel al acestei etape, individul caută aprobarea socială generală și se conformează moralei altora, pentru a o dobândi. La al doilea nivel, individul începe să susțină cu putere „legea și ordinea”, deoarece respectarea legilor și a regulilor societății este considerată, în sine, corectă din punct de vedere moral.

A treia perioadă este cunoscută drept perioada moralității autonome. În această etapă, individul își elaborează un cod moral personal, în loc să accepte automat codurile stabilite de alții. La nivelul inițial al etapei, individul acceptă regulile societății deoarece simte că sunt adoptate democratic, spre binele tuturor. La al doilea nivel, oamenii își stabilesc codurile și principiile morale reflectând asupra problemelor și dezvoltându-și propriile lor idei. Astfel, ei pot ajunge să nu fie de acord cu unele reguli ale societății, dacă le consideră greșite din punct de vedere moral.

Studiile lui Kohlberg și Elfenbe în 1975 au arătat că mulți copii de zece ani se află încă la primul nivel de dezvoltare morală și că foarte mulți adulți nu ating niciodată nivelurile finale. Kohlberg susținea că dezvoltarea structurilor cognitive ne influențează mult nu numai nivelul de gândire, dar și felul în care ne comportăm în lume. El credea că o bună metodă de a ajuta oamenii să-și dezvolte gândirea morală este ascultarea punctelor de vedere ale altor persoane, care se află într-o etapă superioară de dezvoltare morală. Acest lucru este important pentru părinții care doresc să ajute la dezvoltarea morală a copiilor lor, deoarece, dacă le spun, pur și simplu, copiilor ce este corect și ce este greșit, fără să le explice motivele, pot ajunge să-și încurajeze copilul să rămână la nivelul de dezvoltare pe care l-au atins deja.

&.4. Teoria atașamentului

Cercetările realizate asupra atașamentului la copil au fost puternic influențate de teoria psihanalitică a lui Freud, care a accentuat importanța relației mamă-copil. Bowlby (1969) și alți cercetători influențați de teoria psihanalitică credeau că relația de atașament care se dezvoltă între copil și mamă conduce la formarea bazelor tuturor relațiilor interpersonale de mai târziu. În primul an de viață copilul își dezvoltă securitatea și atașamentul de bază față de părinți sau alte persoane care-l îngrijesc.

Termenul de atașament a fost introdus de John Bowlby (1959) pentru a descrie legătura afectivă și durabilă dintre indivizi, adeseori între mamă și copil.³

Un atașament față de cineva înseamnă să fii absolut dispus să cauți apropierea și contactul cu persoana în cauză și, mai presus de toate, atunci când situația este nesigură.⁴

Comportamentul de atașament evidențiază formele diferite ale atașamentului pentru realizarea sau menținerea acestei apropieri. Atașamentul poate fi observat cel mai bine atunci când copilul (sau adultul) este speriat, obosit, bolnav sau are nevoie de forme speciale de îngrijire.

Ainsworth și colaboratorii (1971) au descris trei modele de atașament care pot fi prezente în grade variate:

Atașamentul sigur – copilul are încredere că părinții vor fi disponibili, receptivi și îi vor acorda ajutor dacă s-ar ivi situații dificile sau i-ar fi teamă. Cu această convingere, copilul are curajul să exploreze lumea. Acest model este dezvoltat și menținut de către părinți, fiind în primii ani disponibili, atenți la semnalele copilului și capabili să-i ofere liniște și alinare ori de câte ori acesta are

³ Băiceanu L., *Dicționar ilustrat de psihologie, englez-român*, Editura Tehnică – 2004

⁴ Irimescu Gabriela, *Asistența socială a persoanelor abuzate, note de curs*, Iași – 2003

nevoie de ea.

Atașamentul anxios – copilul este nesigur că părinții vor fi disponibili, receptivi și gata să-i ofere ajutorul când sunt solicitați. Din cauza incertitudinii, copilul trece prin anxietate/teamă de separare și tinde să fie timorat în manifestarea comportamentului în mediului său. Acest model este menținut de părinții care uneori sunt disponibili, dispuși să acorde ajutor copilului lor, iar alteori nu. Amenințările cu bătaia sau cu abandonul sunt folosite în creșterea și educarea copilului. Acestea pot conduce la trăirea de către copil a sentimentului de nesiguranță care se poate croniciza în timp. Acest tip de atașament poate fi observat la tipul de copil „iubitor”, cel care-și sacrifică propriile nevoi pentru a le satisface pe cele ale adulților.

Evitarea anxioasă a atașamentului – copilul nu are încredere că părinții vor reacționa în mod pozitiv și vor fi gata să-și ofere ajutorul. Copilul se așteaptă la respingere din partea părinților și încearcă să se descurce fără dragostea și ajutorul celorlalți. El luptă pentru a deveni independent emoțional. Acest tip de atașament este văzut în relațiile părinți-copil în care copilul a devenit independent în mod prematur.

Main și Solomon (1986) au descoperit că un număr redus de copii nu au o strategie coerentă pentru a face față stresului datorat unei „situații străine” și au introdus termenul de *atașament dezorganizat și dezorientat*. Comportamentul acestor copii este total dezorientat și dezorganizat; acesta se caracterizează prin mișcări și reacții incomplete, uneori sunt circumspecți față de o persoană străină, uneori chiar față de mamă.

Evaluarea schemei de atașament al copilului aflat la vârsta de un an este înalt predictivă pentru comportamentul copilului la grădiniță. Copiii care la vârsta de 4-5 ani dovedesc o relație de atașament sigură cu mama lor vor fi cooperanți, iubiți de ceilalți copii din colectivitate, plini de energie, pricepere și resurse. Copiii cu relație de atașament anxioasă, evitantă, vor manifesta comportamente ostile, antisociale, vor fi izolați afectiv și vor căuta prea multă atenție. Copiii cu atașament nesigur vor fi tensionați, încordați, impulsivi, cu sentimente de neputință, ușor de frustrat și vor cere multă atenție de la persoanele din jur.

Cercetările recente au subliniat importanța atașamentelor care se formează între copil și ceilalți adulți, în special cu tatăl. Referitor la rolul tatălui, Parke arată că există o diferență mică între reacțiile mamei și cele ale taților față de copiii lor (Parke și O’Leary, 1976).

Kotelchuck (1976) a demonstrat că supărarea copiilor este aceeași față de o persoană străină dacă părinții nu se află în cameră. Lamb (1977) a depistat puține diferențe între semnele de atașament, atunci când copiii s-au jucat singuri, mai întâi cu un părinte și apoi cu celălalt. Totuși, când ambii părinți au fost prezenți, majoritatea copiilor au arătat un atașament mai puternic față de mamă.

Cu privire la analiza modului în care părinții se joacă cu copiii, Lamb (1977) a descoperit că, în mod tipic, tații s-au jucat mai dur cu copiii față de cum s-au jucat mamele; ei nu stăteau atât de aproape de copii și nu le vorbeau într-un limbaj mai avansat. Mamele aveau tendința să

interacționeze cu copiii într-o manieră blândă, pe un ton liniștit.

ETAPELE DEZVOLTĂRII COPILULUI⁵

1. VÂRSTA PREȘCOLARĂ (A DOUA COPILĂRIE), 3 - 6/7 ANI

Având în vedere polivalența ei de ființare precum și tonalitatea impetuoasă și ingenuă a trăirilor, perioada preșcolară constituie, pe drept cuvânt, "**vârsta de aur**" a copilăriei.

Reperere psihologice fundamentale, ce dau contur și individualitate celei de a doua copilării sunt: **activitatea de bază - jocul** și respectiv, **tipul relațiilor** în care este antrenat individul (concret, se produc nuanțări în relațiile interfamiliale și o diversificare a celor extrafamiliale, ceea ce conduce la cristalizarea identității sale primare).

Acestă perioadă cuprinde următoarele etape:

- a preșcolarului mic (3-4 ani);
- a preșcolarului mijlociu (4 ani);
- a preșcolarului mare (5-6/7 ani).

&1. Dezvoltarea somato-fiziologică

Se produce o creștere a dimensiunilor sale antropometrice, aproximativ de la 14 la 22 kg, iar înălțimea de la 92 cm la 116/118 cm, cu o ușoară diferență în favoarea băieților. Continuă procesul de perfecționare a sistemului nervos, atât pe plan structural cât și funcțional;

Se conturează și câteva diferențe între cele două sexe, sub raport comportamental: **fetele sunt mai cooperante și mai vorbărețe**, în timp ce **băieții sunt mai rezervați și mai neliniștiți**.

&2. Evoluția psihologică

Vârsta preșcolară constituie perioada structurării viitoarei personalități; în această perioadă asistăm la progrese remarcabile ale sensibilității tuturor organelor de simț;

Cooperarea dintre tact și vază se îmbogățește așa încât un obiect poate fi identificat fără a fi văzut, doar prin simpla palpare și invers;

Sub aspect auditiv se perfecționează auzul fonematic, muzical precum și abilitatea de a repera obiectele și fenomenele numai după sunetul lor;

⁵ Adaptare după Șchiopu, U., Verza, E. 1997, *Psihologia vârstelor, ciclurile vieții*, Editura Didactică și Pedagogică București.

Copilul face progrese și pe plan gustativ și olfactiv, mediul de proveniență având un rol decisiv în reglarea preferințelor și aversiunilor sale pe acest plan;

Sub raport perceptiv apar o serie de achiziții notabile, în sensul trecerii de la forme elementare de percepție la forme superioare, ca observația;

În domeniul reprezentărilor se produc modificări, ceea ce conferă mai multă consistență și fluiditate vieții sale interioare, contribuind la dezvoltarea gândirii.

Datorită modestei experiențe de viață, granițele dintre real și imaginar sunt încă labile.

Memoria

- Formele predominante, în această etapă, sunt cea **mecanică**, cea **involuntară** (bazată inițial pe asociația de contiguitate). Progresele sunt însă rapide și evidente, dovadă că după 4-5 ani, intră în scenă și memoria voluntară.
- Memoria are o **puternică amprență afectogenă** (reține, mai ales, ceea ce l-a emoționat intens, fie pozitiv, fie negativ), dar și intuitiv-concretă (se memorează mai ușor acea informație care este ilustrată prin imagini plastice).

Limbajul

- Dacă debutul vârstei este caracterizat de limbajul situativ, format din propoziții simple, treptat se impune limbajul contextual;
- Zestrea de cuvinte a vocabularului sporește, la 3 ani este de aproximativ 100 de cuvinte, iar la 6 ani de cel mult 5000 de cuvinte;
- Sub aspect calitativ progresele sunt evidente:
 - a) se ameliorează corectitudinea pronunției, expresivitatea vorbirii și folosirea acordului gramatical;
 - b) comunicarea gestuală se estompează;
 - c) apare conduita verbală reverențioasă (de pildă utilizarea pronumelui de politețe "dumneavoastră" în relațiile cu persoanele străine);
 - d) se dezvoltă și caracterul generativ al vorbirii, în sensul capacității copilului de a construi cuvinte noi mai mult sau mai puțin inspirate (ex. "urlăreț");
 - e) Se structurează și limbajul interior (vorbirea pentru sine), după *B.F.Baiev (1960)*.

Gândirea

- La 5, ani se formează aproximativ 50% din potențialul intelectual al individului (conform opiniei lui W. Jacques).
- Din perspectiva școlii piagetiene, la vârsta preșcolară, gândirea copilului se află în stadiul preoperatoriu, cu următoarele două secvențe:
 1. Până la 4 ani, gândirea este preconceptual-simbolică, identificându-se prin câteva particularități:

- **Egocentrismul** (datorită confuziilor dintre planul obiectiv și cel subiectiv, totul este filtrat doar prin propria perspectivă);
- **Sincretismul** (înțelegerea globală, nediferențiată a fenomenelor);
- **Animismul** (tendința de a însuși în întreaga realitate înconjurătoare);
- **Realismul nominal** (copilul consideră numele obiectelor ca pe o însușire intrinsecă a lor);
- **Caracter practic-situațional** (judecățile individului sunt dependente de experiența concretă pe care o posedă).

Deși cunoaște caracterul grupării în ființe și lucruri, el clasifică cele patru cartonase (om, car, cal, lup), în două, după rațiuni absolut pragmatice: omul, carul și calul, pe de o parte și lupul, pe de altă parte. Rațiunea: omul folosește carul și calul pentru a scăpa de lup.

2. Între 4 -7/8 ani gândirea este intuitivă din mai multe considerente:

- Se formează și ea sub influența investigațiilor practice ale copilului;
- Este destinată nu atât cunoașterii adevărului, cât rezolvării unor probleme imediate precum și achiziționării unor cunoștințe elementare de viață;
- Raționamentul transductiv sau preconceptual (de la particular la particular) este înlocuit, mai ales, după vârsta de 5 ani cu cel intuitiv, care apelează masiv la reprezentare.

Imaginația

- **Jocul**, în general, și cel cu roluri, în particular, **oferă un teren deosebit de fertil pentru dezvoltarea imaginației la vârsta preșcolară**. În plus, o serie de activități organizate (desen, muzică, modelaj) contribuie și ele la stimularea fanteziei preșcolarului.

Mare admirator de basme și de povestiri pe care le ascultă cu un viu interes și le trăiește deosebit de intens, ceea ce atestă o mare saturație afectivă.

- **Capacitatea fabulatorie este deosebit de activă** în această etapă, el povestind cu maximă siguranță și dezinvoltură despre lucruri și întâmplări pur imaginare.

La 3 ani copilul confundă fantasticul cu realul, după vârsta de 5 ani, fantasticul devine doar o conversație dictată de joc.

Atenția

- **Jocul** prin registrul amplu de situații atractive, solicită și funcțiile atenției, mai ales a celei involuntare și treaptat a celei voluntare.
- Se consolidează **volumul, concentrarea și mobilitatea** atenției. Astfel, concentrarea înregistrează ameliorări succesive: dacă la preșcolarul mic este de 5-7 minute, la preșcolarul mijlociu de 20-25 minute, iar la preșcolarul mare de 45-50 minute.

Ascultarea de povești, diafilme, desene animate, teatrul de păpuși solicită atenția.

Afectivitatea

- **Adultismul** (imitația adultului) constituie și sursa unor noi trăiri afective (frica de reptile,

dezgust față de unele alimente etc).

- Se accentuează fenomenul de identificare în special prin intermediul situațiilor în care preșcolarul depistează diverse similitudini cu adultul (fizice, psihice, de conduită);
- Uzual, identificarea se produce cu părintele de același sex. Acest proces are două consecințe: pe de o parte, copilul adoptă conduite specifice sexului căruia îi aparține, pe de altă parte, i se formează superegoul (conștiința), ca o sinteză de conduite morale;

În afara părinților, frații și surorile constituie modele pentru copil. După vârsta de 5 ani copilul își caută elemente ale identificării în afara căminului părintesc, inclusiv în basme, cărți și filme. Identificarea constituie un element important în evoluția personalității copilului. (R.R. Sears).

- Afectivitatea preșcolarului, ca aspect general, se distinge prin caracterul ei exploziv, instabil. Apoi stridențele se mai estompează, stările afective devin mai profunde și mai nuanțate;
- La 3 ani apare vinovăția și pudoarea (eritemul de pudoare - înroșirea feței);
- La 4 ani se schițează mândria;
- La 5 ani apare **sindromul bomboanei amare**, respectiv starea afectivă pe care o traversează copilul când primește o recompensă nemeritată;
- La 6 ani se manifestă criza de prestigiu, adică disconfortul pe care îl trăiește copilul ori de câte ori este muștrat în public.

Voința

- Apar o serie de **trăsături pozitive**: stăpânirea de sine, ierarhizarea motivelor acțiunii;
- Preșcolarul va fi capabil să îndeplinească și **activități care nu îi plac**, sau îi plac mai puțin, dacă poate procura o bucurie celor dragi sau își pregătește, astfel, teren pentru o activitate mai plăcută;
- Părinții pot contribui la exersarea voinței sale atribuindu-i o serie de sarcini permanente: șters praf, așezat tacâmuri pe masă, udat flori etc.

Carențele volitive pot prefața debutul unei maladii, dar evocă de cele mai multe ori deficiențe educative (răsfăț, neglijare, inconstanță).

Personalitatea

- La vârsta preșcolară se pun bazele personalității;
- Joaca este importantă pentru evoluția copilului, permițându-i să se identifice cu adultul și să-și descarce stresul. Jucându-se, copilul își folosește mintea și corpul și învață lucruri esențiale despre lumea din jurul lui.
 - Copilul se joacă pentru că aceasta îl distrează.
 - Jocul îl ajută pe copil la dezvoltarea capacităților de vorbire, gândire și organizare.
 - Jocul consolidează cunoașterea și experiența și ajută copilul să-și dezvolte curiozitatea, încrederea în sine și puterea de a se controla.
 - Jocul îl ajută pe copil să-și descarce micile sau marile traumatisme. Atunci când copilului îi vine greu să depășească un conflict, el îl pune în scenă. Acesta este mijlocul cel mai bun de a admite un eveniment neplăcut, de a exprima ceea ce i-ar fi greu să transmită prin cuvinte.
- Pe fondul temperamentului (eredității) se schițează primele trăsături caracteriale pozitive: inițiativă, independență, hotărâre, stăpânire de sine, perseverență etc.

- Formarea caracterului la preșcolar are o motivație practică și presupune, mai ales, adevărată adeziune afectivă decât rațională la normele morale: interiorizează regulile postulate de familie sau de grădiniță;
- Acum apar și primele aptitudini speciale (în domeniul muzical – Mozart, Haydn, Chopin, Enescu; literatură – Goethe, Goldini; pictură – Rafael, Giotto; tehnic – Gauss, Pascal, Edison, Vuia).

Atunci când analizăm fenomenul de durată al dezvoltării copilului observăm că acesta presupune un **proces de socializare** în care copilul învață să se conformeze normelor societății și să acționeze adecvat. Deși acest proces presupune expectanțe diferite de la o societate la alta, se pare că natura foarte sociabilă a copiilor determină o disponibilitate foarte mare de a învăța și de a răspunde influențelor sociale. Există trei modalități de încurajare a socializării la copil: **imitare și identificare, educația directă** (pedepse și recompense) și **transmiterea expectanțelor sociale**. *Procesul de imitare și de identificare este cel mai important dintre cele trei.*

Imitarea:

- Copilul observă și imită persoanele din jurul său;
- Copilul se joacă adoptând roluri sociale și imitând adulții pe care i-a văzut în aceste roluri;
- Copilul învață mai mult prin imitare decât ar reține prin învățare directă;
- Copilul *imită în funcție de întărirea pe care o primește*: întărirea pozitivă precum lauda sau încurajarea duc la repetarea comportamentului, în timp ce pedeapsa sau ignorarea scad probabilitatea repetării comportamentului;

Identificarea:

- Învățarea se interiorizează rapid, astfel încât copilul ajunge să se identifice cu persoana sau cu rolul respectiv;
- Are loc într-o perioadă mai mare de timp decât imitarea, de aceea rolurile de sex se învață prin identificare; prin urmare, prezența modelelor de rol în preajma copiilor este foarte importantă; modelele de rol îi oferă copilului un fir de ghidare, care-l va orienta spre un comportament adecvat în viață;
- Copilul nu imită toate modelele ci numai pe cele similare lor, de exemplu cel de același sex (experimentul lui Bandura);

Identificarea și imitarea sunt mecanisme importante de învățare pentru copil. Există însă unele lucruri care sunt dobândite prin intermediul **reacțiilor directe ale adulților**, acestea fiind o modalitate importantă de pregătire a copiilor pentru a se comporta conform cu exigențele societății. Printre ele se numără pedeapsa și încurajarea.

Un alt aspect al socializării îl reprezintă clarificarea expectanțelor adulților și motivele regulilor. Explicațiile încurajează copilul să se comporte sociabil. Copilul trebuie să înțeleagă ce se întâmplă în jurul său, să dea o rațiune regulilor și comportamentelor observate.

2. VÂRSTA ȘCOLARĂ MICĂ (MAREA COPILĂRIE), 6/7- 10/11 ANI

Această etapă a fost denumită și *copilăria adultă* sau *maturitatea infantilă*.

&.1. Dezvoltarea somato-fiziologică

Dacă la 6-7 ani ritmul creșterii trenează, ulterior devine alert, astfel încât până la debutul pubertății, copilul crește în greutate aproximativ 10 kg, iar în înălțime cu circa 20 cm. Corpul și extremitățile se lungesc, ceea ce provoacă o modificare a proporției dintre cap și trup. Sistemul muscular progresează, îndeosebi sub raportul masei sale. Crește forța musculară, precizia și viteza motrică a micului școlar.

În ceea ce privește sistemul nervos, asistăm la o creștere a creierului (aproximativ 1200 g) și la o organizare de căi funcționale noi.

&.2. Evoluția psihologică

Achiziționarea scris-cititului soliciță complex întreaga paletă de senzații, percepții, reprezentări. Se dezvoltă sensibilitatea tactilă a mâinii dar și cea vizuală și auditivă. Se îmbunătățește vederea la distanță și capacitatea de apreciere vizuală a mărimii. Auzul fonematic evoluează considerabil.

Pe plan **gustativ** și **olfactiv** crește abilitatea individului de a identifica și clasifica gusturile și mirosurile.

Sub raport **tactil**, asistăm la o evoluție deosebită a chinesteziei mâinii prin scris, desen, lucru manual.

Spiritul de observație, ca etapă superioară a percepției, face progrese, devenind acum deliberat, sistematic, analitic.

Ameliorări multiple survin și în planul **percepției spațiului și a timpului**. Cât privește percepția timpului, datorită implicării copilului în diverse activități școlare, care presupun respectarea unui orar, se dezvoltă capacitatea acestuia de a percepe și aprecia corect durata de desfășurare a fenomenelor.

Reprezentările sporesc în volum și apar reprezentări noi: istorice, geografice, topografice.

Memoria.

- Predomină **memoria mecanică** (moment de apoteoză la 8 ani), involuntară și cea de scurtă durată;
- Memoria este condiționată de încărcătura afectogenă (reține preponderent ceea ce l-a impresionat mai mult);
- **Uitarea** apare frecvent în jurul vârstei de 7 ani (el uită frecvent tema de pregătit, penarul, caietul etc.); La 9 ani școlarul face eforturi voluntare de a-și cultiva memoria (repetiții);
- Raportul dintre capacitatea de recunoaștere și de reproducere se modifică. La 6-7 ani procesul de recunoaștere este mai ușor de realizat, iar pe măsura înaintării sale în vârstă

crește posibilitatea de reproducere. Deficitul din acest plan se datorează dificultății de a transpune limbajul interior (care a stat la baza înțelegerii) în limbaj exterior;

- La această vârstă micul școlar este mare amator de basme și povestiri, trăindu-le cu mare intensitate;
- În această perioadă se dezvoltă și imaginația creatoare (joc, momente de fabulație etc.). Copilul cochetează cu preocupările artistice (desen, compuneri literare etc.).
- Trăsăturile distincte ale desenului la școlarul mic sunt:

1. În primii doi ani de școală primară desenul infantil mai conservă trăsăturile specifice vârstei anterioare (într-un singur plan, deficitar în respectarea mărimii și proporțiilor dintre obiecte și fenomene, colorit estompat, grad de originalitate redus - apelează frecvent la clișee);

2. În ultimele două clase ale ciclului primar conținutul tematic, perspectiva și adâncimea desenului se îmbunătățesc considerabil;

- În desen și în creația literară este prezentă grija pentru detaliu, ceea ce evocă o încărcătură afectivă. Ambele prezintă trăsături pozitive ca bunătatea, cinstea etc.

Atenția.

- Crește capacitatea de mobilizare voluntară, dar sunt frecvente fluctuațiile de atenție;
- Neatenția fortuită - apariția neașteptată a unui stimul oarecare spre care școlarul mic se orientează;
- Neatenția activă - agitație motrică care deranjează pe cei din jur;
- Neatenția pasivă - sub o mască de implicare aparentă deturneză traiectul intelectual în cu totul alta direcție;
- Neatenția activă și cea pasivă trebuie rezolvate prin cunoașterea cauzelor care le-au alimentat (biologice, psihologice, educationale).

Voința

- Până la intrarea în școală, activitatea copilului se reduce numai la a **face ceea ce îi procură plăcere**. Școala determină copilul să se sacrifice diverselor tentații, interese, care îi ocupa majoritatea timpului diurn;
- Se exersează caracterul voluntar al conduitei și se pun bazele unor deprinderi, priceperi automatizate, ce vor fi active prin voință;
- Toate procesele psihice (percepție, memorie, gândire, atenție, afectivitate) se impregnează volitiv;
- Demararea unei activități este declanșată de forța autorității adultului;
- În desfășurarea acțiunii se lasă ușor perturbat și sustras, ceea ce demonstrează caracterul fragil al voinței.

Afectivitatea

- Viața emoțională a micului școlar devine mai echilibrată și apare **sentimentul datoriei**;
- Imitația adultului, dorința de a demonstra că nu mai este mic, constituie o altă cale de socializare afectivă (recurge la bravaj, acte de curaj - când se lovește pozează ca nu îl doare; intră într-o încăpere fără lumină chiar dacă îi este frică);
- Apare un progres semnificativ în ceea ce privește capacitatea de reproducere. Dacă inițial

reproducerea era fidelă (textuală) pe măsura acumulării de cunoștințe, școlarul mic este tentat să facă mici reorganizări ale textului acumulat;

- Crește **volumul memoriei** (*A. Memon și R. Vartoukian -1996*). Referitor la efectele pe care le au asupra performanțelor memoriei, interogațiile repetate adresate unor copii (ce au fost martorii unui eveniment regizat) au pus în evidență faptul că evocarile subiecților sunt mai precise la 7 ani decât la 5 ani. Ca o notă comună, pentru ambele vârste, s-a constatat că atunci când întrebările amănunțite sunt repetate, copilul crede că primul său răspuns a fost eronat, așa încât îl va retușa sau îl va modifica integral pe următorul. .

Limbajul

- Intrarea copilului în școală accelerează procesul eliberării limbajului de anumite clișee parazitare, elemente dialectale, jargoane, pronunții deficitare etc., altfel spus micul școlar are acces în mod organizat la limbajul cult;
- Potențialul lingvistic diferă la începutul clasei I în funcție de educația primită în familie, de formula sa temperamentală etc.;
- Vocabularul se dublează (1500/1600 cuvinte formează vocabularul său activ). Progrese evidente se înregistrează în ceea ce privește debitul vorbit și cel scris pe măsură ce se aproprie de sfârșitul clasei a IV -a.
- Impactul cu limba literară provoacă modificări calitative:
 1. Exprimarea se rafinează și se nuanțează;
 2. Se ameliorează pronunția odată cu dezvoltarea auzului fonematic;
 3. Se învață sinonimile, omonimele, antonimele;
 4. Până la nivelul clasei a IV -a, limbajul interior acompaniază în forme sonore actul

scrierii.

Gândirea

- Se instalează **gândirea operatorie concretă**, prin trecerea de la cunoașterea intuitivă, nemijlocită a realității (cu ajutorul reprezentărilor) la cea logică, mijlocită (cu noțiunile și relațiile dintre ele);
- Apare caracterul operatoriu al gândirii - posibilitatea de a manipula obiectele și fenomenele în plan mental, fără a le deforma, păstrându-le permanența;
- Operațiile gândirii au un caracter concret. La 7-8 ani individul este capabil numai de **conservarea cantității** (adică înțelege că îngustând o cantitate de plastilină, cantitatea ei nu se modifică). Abia la 9-10 ani apare și capacitatea de conservare a greutateii. La 11-12 ani apare capacitatea de conservare a volumului;
- La 7 ani este evident **spiritul critic al gândirii** ("vârsta gumei"); la 8 ani gândirea se detașează prin independența sa; la 9/10 ani, gândirea este caracterizată de flexibilitate;
- În jurul vârstei de 6-10 ani copilul își conștientizează cu adevărat vârsta.

Imaginația

- Imaginația **reproductivă** permite micului școlar să înțeleagă timpul istoric, raportul dintre evenimente și fenomene, poate călători în trecut pentru a reconstitui fapte și evenimente petrecute. Aceste incursiuni sunt deseori populate cu elemente fantastice, fabulatorii care

evocă fragilitatea experienței;

- Se modifică exprimarea reacțiilor: la 7 ani este reținut, meditativ; la 8 ani devine mai expansiv, mai bine dispus; la 9 ani recade într-o stare meditativă; la 10 ani dobândește o mare expresivitate a feței.

Personalitatea

- Sub raport temperamental, se produce o mascare a fomulei temperamentale, adică trăsăturile primare, generate de tipul de activitate nervoasă superioară sunt redistilate, ajustate în tipare noi (impulsivitatea se domesticește, inerția se diminuează etc.);
- La această vârstă se pun bazele convingerilor morale fundamentale;
- Datorită cerințelor morale ale școlii și familiei asistăm la o întărire și modelare a trăsăturilor de caracter. În formarea trăsăturilor caracteriale contribuie cărțile (prin eroii săi pozitivi) și mijloacele mass-media (tv, filme);
- Când școlarul nu găsește suficientă energie pentru a depăși greutățile generate de școală, se pot profila o serie de trăsături negative de caracter (lene, superficialitate, trișaj, minciună, dezordine);
- Apare procesul de diferențiere a aptitudinilor; pe lângă aptitudinile generale (spirit de observație, inteligență) se dezvoltă și aptitudinile speciale (literatura, muzica etc.).

3. PUBERTATEA ȘI ADOLESCENȚA (14 - 24 / 25 ANI)

- Pubertatea (10-14/15 ani), este corespunzătoare gimnaziului;
- Adolescența propriu-zisă (14/15-18/20 ani), este corespunzătoare liceului;
- Adolescența prelungită (18/20-24/25 ani), caracterizată printr-o diversitate de situații (studii superioare, stagiul militar, diferite școli post-liceale, serviciu etc.).

După Ursula Șchiopu și Emil Verza, această perioadă de vârstă se subetapizează în:

&.1. Dezvoltarea somato-fiziologică

La această vârstă se produce, ca rod al cooperării dintre ereditate și mediu, atât o creștere spectaculoasă, cât și o **maturizare evidentă**.

Datorită creșterii nivelului de viață și a schimbărilor survenite în calitatea alimentației, se poate observa, la ultimele generații de adolescenți, o creștere a dimensiunilor antropometrice față de generațiile anterioare. Există două revoluții:

- Fiziologică (de creștere);
- Hormonală (care se instalează îndată ce se temperează creșterea).

Dacă timusul (glanda copilăriei) își diminuează treptat activitatea, începând cu 15 ani, tiroida și hipofiza activează la cote ridicate. În plus, intră în scenă glandele sexuale. Biochimismul este într-o autentică "fierbere", ceea ce conduce la un aflux suplimentar de impulsuri subcorticele, de unde și irascibilitatea și nervozitatea acestei etape.

1. În pubertate

Ritmul de creștere este spectaculos, el se instalează mai repede la fete (aproximativ către 10 ani și jumătate) decât la băieți (12-13 ani). De asemenea, este mai intens în mediul urban decât în cel rural. Individul crește mai întâi în înălțime, apoi și în greutate. Odată cu dezvoltarea masei musculare crește și puterea fizică, cu mențiunea ca, la băieți, aceasta se angajează pe un traseu ascendent atât cât durează adolescența, în timp ce la fete, puterea atinge apogeul aproape de data declanșării ciclului menstrual.

- Pofta de mâncare este în general bună, chiar dacă apar și unele capricii alimentare.
- Somnul se instalează ușor și e reconfortant.
- Starea de sănătate este bună, umbrită uneori de episoade virale.
- Maturizarea sexuală demarează vertiginos, atât la fete, cât și băieți.

Debutul, ritmul și nivelul creșterii este influențat de mai mulți factori: condiții climaterice, clasa socio-economică din care provine individul, premise genetice, nutriția, gradul de sănătate al persoanei. Ca aspect, puberul are o alură caricaturală, întrucât își ajustează cu dificultate gestică la noua sa configurație. Ansamblurile vestimentare sunt uneori grotești, obligatoriu acute pentru a se epata anturajul. Moda grupului devine imperativă pentru el.

2. În adolescență

- ritmul de creștere se temperează treptat, dar continuă lent până la 25 de ani;
- datorită echilibrului hormonal fragil, apetitul este inconstant;
- ritmul somnului este deseori perturbat, datorită obiceiului de a învăța noaptea;
- starea oscilează: de la 14-18 ani e bună; între 18-24 se fraglizează, ceea ce îl expune la o serie de maladii;
- adolescentul manifestă interes pentru amenajarea camerei proprii. Gustul vestimentar se rafinează. Maturizarea sexuală se desăvârșește și de regulă, se organizează conduita sexuală.

&. 2. Dezvoltarea psihologică

2.1. Pe plan senzorial

1. În pubertate asistăm la o scădere a tuturor pragurilor senzoriale, ceea ce evocă creșterea sensibilității sale. În plus, se produce o erotizare a tuturor simțurilor. Individul are o mai mare capacitate în a percepe culorile. Se dezvoltă spiritul de observație odată cu diversificarea consumurilor culturale. Se constată o capacitate mai bună de verbalizare a trăirilor sale.

2. În adolescență - erotizarea senzorială continuă și apare în plus o intelectualizare a acestei dimensiuni. Se stabilizează câmpul vizual și cromatic, individul dobândește o capacitate suplimentară în a denumi culorile. Interesul pentru activitatea școlară este fluctuant, nu de puține ori apar perioade când școala i se pare anostă, devitalizantă și în compensație se activează deschiderea culturală.

2.2. Pe plan intelectual

Gândirea

1. În pubertate coexistă două stadii de evoluție a intelectului:

- stadiul operațiilor concrete (7-12 ani);
- stadiul operațiilor formale, care debutează după vârsta de 11- 12 ani și continuă dincolo de acest palier ontogenetic.

În ceea ce privește operativitatea gândirii, ea este de două feluri: nespecifică (în sensul că regula gândirii se aplică în orice situație) și specifică (regula gândirii este valabilă doar la unele probleme).

În pubertate este prezentă îndeosebi operativitatea nespecifică (abstractizare, sinteză, generalizare, analiză, comparație etc.) dar se schițează și operativitatea specifică (capacitatea de a utiliza algoritmi).

- **Notă:** *algoritmul este o suită de reguli pe care trebuie să le parcurgem pentru a rezolva o problemă.*

Se formează judecăți și raționamente tot mai complexe, inclusiv de probabilitate. Se structurează și un stil de gândire, adică un mod personal prin care individul acționează intelectual asupra unui aspect sau altul din realitate. Există trei stiluri care se referă la: simplu-complex, intuitiv-abstract, primar-secundar (dacă reacționează imediat sau dimpotrivă, chibzuit, amânat). Tot la această vârstă apare o curiozitate intelectuală deosebită, iar pe fondul aspectului contestatar se structurează și caracterul critic al gândirii.

2. În adolescență, specific este stadiul operațiilor formale care în viziunea lui Piaget, semnifică punctul terminus în evoluția gândirii și inteligenței.

Apare un nou tip de gândire: logic, cauzal, dialectic. Altfel spus, gândirea individului evadează din perimetrul lui "aici și acum" dominând cu pertinență și dezinvoltură problemele complexe, ipotetice și în general lumea abstracțiunilor.

Se dobândesc câteva abilități noi:

- distincția dintre real și posibil;
- utilizarea de simboluri secundare;
- coordonarea unor variabile multiple;

Curiozitatea continuă să evolueze, apare nevoia de a filozofa, ceea ce va contribui la apariția primei concepții despre lume și viață a individului.

Memoria

Ea asigură consistența vieții psihice și inserția pe dimensiunea temporală a existenței. Există mai multe tipuri de memorie: voluntară-involuntară; mecanică - logică; de scurtă durată - de lungă durată; episodică (empirică) - semantică (abstractă).

1. În pubertate este specifică memoria voluntară, logică și mai ales cea de scurtă durată deși funcționează și cea de lungă durată. Preadolescentul evocă, mai ales, evenimente școlare, învăluind în mister (după ani) întâmplările din familie.

2. În adolescență caracteristică este mai ales memoria de lungă durată iar în adolescența prelungită atât memoria de lungă cât și cea de scurtă durată. Adolescența se caracterizează și prin memoria logică.

În adolescență individul evocă mai ales evenimente socio-culturale, iar după 17 ani, acele fapte care îl proiectează într-o lumină favorabilă. Dacă puberul manifestă față de eșecul școlar o mare seninătate, la începutul adolescenței, persoana devine sensibilă la eșec, pentru ca după 18 ani, din nou să se instaleze dezinteresul școlar.

Limbajul

1. În pubertate limbajul se caracterizează prin următoarele particularități:

- crește debitul verbal oral (120 cuvinte/minut) și cel scris (7-9 cuvinte/minut);
- vocabularul se îmbogățește în termeni de știință, tehnică, literatură;
- dispar expresiile fonematice parazite;
- exprimarea devine mai fluentă, mai logică, mai elocventă;
- este specifică vorbirea în jargon, populată cu expresii pitorești, teribilisme, vulgarisme.

2. În adolescență apar noi trăsături pe plan lingvistic:

- debitul verbal continuă să crească, atât cel oral (200 cuvinte/minut) cât și cel scris (14-20 cuvinte/minut) ;
- apare limbajul literar, dar în același timp se cristalizează și un anumit stil personal în exprimare;
- vocabularul continuă să se nuanțeze, fiind prezente și numeroase expresii tehnice;
- se consolidează corectitudinea gramaticală a limbii materne;
- se stabilizează caracteristicile scrisului și ale semnăturii;
- apare plăcerea discuțiilor în contradictoriu;
- jargonul se estompează, dar e încă prezent;
- apare disponibilitate spre limbile străine.

2.3. Pe plan reglatoriu

Motivația

Conform piramidei trebuințelor (Maslow, 1954), există șapte tipuri de trebuințe care enumerate de la inferior la superior, sunt următoarele:

- fiziologice (foame, sete, sex, odihnă);
- securitate;
- dragoste și afiliere la grup;
- stimă și statut;
- cunoaștere;
- estetice;

- autorealizare a propriului potențial.

Dinamica trebuințelor este regizată de câteva reguli:

- trebuință devine forța motrică a comportamentului dacă e nesatisfăcută;
- pentru a trece la o trebuință superioară, cea imediat anterioară trebuie satisfăcută în proporție de cel puțin 25%;
- cu cât urcăm spre vârful piramidei, cu atât vorbim de trebuințe mai specific umane;
- nu există ființă umană care să poată străbate toate treptele piramidei.
 - 1. În pubertate**, specifice sunt trebuințele de securitate precum și cele de dragoste și afiliere la grup.

2. În adolescență, întregul set este prezent, critice fiind trebuințele sinelui (de cunoaștere și estetice).

În adolescența prelungită se manifestă cu pregnanță trebuința de autorealizare.

Notă: referitor la raportul dintre motivație și pârghia recompensă-pedeapsă, succesul și recompensa sunt mai stimulative decât insuccesul și pedeapsa. Nu se pedepsește un insucces pentru că accentuează sentimentul de insecuritate.

Afectivitatea

1. În pubertate:

- Afectivitatea are un caracter vulcanic, debordant;
- Emotivitatea oscilează între extreme;
- Toată gama de stări afective este prezentă: anxietatea, teama, timiditatea. S-a constatat că față de stress, puberul manifestă intoleranță, reactionând recalcitrant.
- Spiritul contestatar îmbracă accente corozive, ceea ce provoacă o serie de distorsiuni în ambianță. Primul destinatar al acestei virulențe îl constituie familia, deoarece exercită cea mai veche și perseverantă tutelă; de asemenea, profesorul reprezintă ținta criticismului său;
- În interiorul grupului format din persoane de același sex, relațiile sunt calde, tandre, grupul îl securizează și îi dă forță;
- Prin urmare, în cadrul aceluiasi sex se schițează prietenii cele mai sincere.
- Referitor la atitudinea față de sexul opus, inițial, se manifestă o aparentă indiferență și distanțare, care ascunde de fapt o tatonare a "adversarului". După ce puseul puberal s-a încheiat, la băieți apare o agresivitate de coloratură sexuală, materializată în comportament și limbaj, iar la fete se schițează primele iubiri, corelate cu tăceri și priviri prelungi, iubiri romantice care adeseori rămân neîmplinite.

2. În adolescență:

- viața afectivă se nuanțează;
- emotivitatea devine mai echilibrată;
- pe fondul deschiderii față de bine și frumos apar sentimente superioare intelectuale, estetice, morale;
- Raporturile cu familia, asperitățile se estompează și armonia se restabilește;

- Față de sexul opus apare o deschidere particulară, adolescența fiind cotată drept vârsta celor mai frenetice iubiri. În alegerea partenerului, modul cum individul se raportează la imaginile parentale, nu trebuie deloc minimalizat, deoarece, în caz de respingere al acestora, mecanismul alegerii va funcționa după criterii antinomice sau aleatoare.
- După 18 ani apar deseori primele cupluri maritale.

Personalitatea

Pubertatea și adolescența se caracterizează prin definitivarea și stabilizarea structurilor de personalitate, fenomen care se produce la 14 -15 ani. Dincolo de multitudinea transformărilor ce invadează întreaga personalitate a adolescentului, există trei dominante care dau culoare și specificitate acestei vârste:

- a) cristalizarea conștiinței;
- b) identitatea vocațională ;
- c) debutul independenței.

În pubertate și adolescență, conștiința de sine înregistrează un salt calitativ remarcabil, datorită frecvențelor replieri ale individului în propriul său for interior.

Procesul de cristalizare a imaginii de sine implică mai multe fațete:

- Identificarea e-ului personal, al E-ului spiritual și al E-ului social. Referitor la e-ul corporal, pentru a se familiariza cu noua sa entitate anatomică, dialogurile puberului cu oglinda sunt deosebit de frecvente, oscilând între satisfacție și critică virulentă. Pe lângă teribilismul vestimentar și comportamental, apare o gală de modalități de sublimare prin artă și literatură dar și acte delincvente (fuga de acasă, furtul, violul etc.);
- Cât privește formarea E-ului spiritual, acesta se referă la capacitatea individului de a-și evalua corect propria activitate și nivelul de cunoștințe și aptitudini pe care le posedă;
- E-ul social semnifică reputația socială a individului și conștientizarea statusurilor și rolurilor pe care le îndeplinește în prezent, sau cele pe care le proiectează.

Identitatea vocațională desemnează abilitatea persoanei de a-și cunoaște calitățile și defectele, ca pe baza lor să poată decide asupra opțiunii sale profesionale. Dacă puberul manifestă abilitate îndeosebi în cunoașterea trăsăturilor de caracter și a intereselor la adolescent apare capacitatea de a-și defini aptitudinile.

Dobândirea independenței constituie un corolar firesc al inventarului minutios și sever pe care individul și l-a făcut pe plan interior.

Cazurile cele mai frecvente apar în jurul vârstei de 15-16 ani, la sexul masculin, fiind provocate, mai ales de un climat familial instabil, sărăcie, carente educative.

Există numeroși factori care contribuie și influențează numărul comportamentelor delincvente ale adolescenților. Ultimele cercetări au arătat că prezența unui singur factor nu cauzează un comportament violent sau antisocial, ci este nevoie de acțiunea mai multor factori. Factorii care pot determina comportamentul delincvent pot fi clasificați în:

- **Factori individuali:** disfuncții cerebrale, deficiențe intelectuale, tulburări ale afectivității

(imaturitate, instabilitate, frustrare, indiferență afectivă, ambivalență afectivă, absența înclinațiilor altruiste), tulburări caracteriale (lipsa autocontrolului, impulsivitate, agresivitate, indiferență și dispreț față de muncă, indolență, respingerea normelor sociale, juridice și morale, egocentrism), inițiere timpurie în comportamentul violent, atitudini și credințe favorabile comportamentului deviant sau antisocial.

- **Factori familiali:** climat familial conflictual și imoral, familie dezorganizată, implicare scăzută în educarea copiilor, lipsa de autoritate a părinților, atitudine tiranică a părinților.
- **Factori de natură educațională:** eșec școlar, legatură slabă cu școala, tranziții frecvente de la o școală la alta, greșeli ale educatorilor (de atitudine și relaționare, de competență profesională, de autoritate morală).
- **Factori ce țin de comunitate:** accesul la droguri și arme, deteriorarea și dezorganizarea comunității, nivel ridicat al criminalității, existența găștilor.
- **Factori ce țin de mediu:** sărăcie, expunerea la violența din mass-media, neîncrederea adulților în valorile și cultura tinerilor, lipsa implicării instituțiilor de stat și civile prin programe pentru copii și tineri.

Unii autori, precum Patterson, De Barysche și Ramsey considera că **majoritatea indivizilor cu probleme comportamentale în copilărie vor conserva aceste comportamente și în pubertate.**

De altfel la puberi, **agresivitatea** înregistrează un salt consistent, de la 3.2% la 10%. Comportamentul agresiv oscilează nu numai în funcție de vârstă, dar și de sex, raportul dintre băieți și fete fiind de 5 la 1, ceea ce înseamnă un supliment remarcabil de agresivitate masculină.

Conform opiniei vehiculate de Robertson (1977) pubertatea și adolescența furnizează un număr mare de criminali (43% au vârsta sub 18 ani, iar 20% sub 15 ani). Majoritatea dintre ei provin din rândul categoriilor dezavantajate din punct de vedere socio-economic, dar nu lipsesc nici exemplarele claselor avute și care au fost pierdute de sub controlul parental.

Indiferent de ipostaza prin care delincvența se manifestă, ea evocă, un lamentabil eșec în rezolvarea inerentelor crize de identitate pe care le traversează individul în această perioadă.

O interesantă contribuție la problema comportamentelor este furnizată și de R. Rășcanu (1994), printr-un studiu medical și psihologic, pe un număr de 144 de subiecți cu asemenea tulburări. La apariția manifestărilor respective concură, în doze greu de precizat, factorii genetici și cei care aparțin unui mediu patoplasic.

S-a constatat ca peste 61 % **dintre tulburările de comportament se greșează pe fondul unor maladii psihice** (epilepsie, schizofrenie, nevroze) **sau ale oligofreniei.**

Mai apoi, **indivizii cu tară de comportament** sunt mai răspândiți în mediul urban decât în cel rural și se multiplică în condiții de subcultură. Recuperarea lor presupune un efort multifocal, în care terapia biologică să se asocieze cu cea psihologică și socială.

Stresul adolescentin poate cauza și consumul de alcool, nicotină și droguri. Printre cauzele acestora se numără:

Cauze interne: curiozitatea, dorința de senzații tari, lipsa de maturitate și de responsabilitate, plictiseală, teribilism.

Cauze externe: anturaj, climat familial defavorabil, nivel educațional și cultural redus, lipsa informațiilor, imitarea modelelor din filme.

Studiile realizate de *Warners și Smith* (1982), *Mayer* (1982) au scos în evidență câteva caracteristici ale adolescentului care apelează la asemenea surrogate existențiale:

- majoritatea dintre ei au avut o copilărie nefericită, au un tonus psihologic dezolant, încordat, acuză nervozitate, depresie, gânduri sinucigașe;
- acest tip de adolescenți au puține reușite școlare, iar imaginea de sine și proiecția lor în viitor este profund deteriorată;
- aproximativ 25 % dintre ei au avut în familie modele nefaste, respectiv, un părinte sau chiar pe amândoi cu vicii similare.

Ca o expresie a unei dezadaptări ajunsă la limită extremă se plasează **sinuciderea**. Conform unor date recente, fumizate de O.M.S., mijlocul și sfârșitul adolescenței sînt cele mai afectate de acest fenomen, cifra sinuciderilor dublându-se în ultimii 5 ani. Printre cauzele **care pot alimenta un comportament suicidal** se numără:

- Destrămarea familiei, mai ales prin divorț;
 - Absența părinților mai ales în prima copilărie, abuzul fizic și sexual;
 - Mediul familial traumatizant, alcoolismul, consumul de droguri etc.
- În 95% din cazuri sinucigașii prezintă tulburări psihiatrice evidente.

4. PROFILUL PSIHOLOGIC AL ADOLESCENTULUI CU COMPORTAMENT DEVIANT

Percepția. De la 15 ani adolescentul dobândește capacitatea completă de discriminare a detaliilor. Criza de originalitate îl va împinge pe adolescentul nesigur, nepregătit, să alerge după senzații tari, să șocheze, provocând la rândul său senzații similare anturajului și părinților.

Limbajul. Adolescentul deviant este ostil la dialog, răspunde vag și lacunar, comunică greu și monosilabic, aderă la limbajul argotic pentru a-și ascunde abilitățile verbale sărace.

Gândirea. Adolescentul deviant prezintă insuficiențe de combinatorică abstractă, capacitate redusă de analiză și sinteză, nu poate interpreta critic realitatea, conștientizând doar parțial importanța majoră a sferelor vietii și activității sociale, nu poate formula explicit unele întrebări de esență asupra locului și menirii propriei persoane, autoreflexia și autoanaliza sunt distorsionate.

Imaginația. Adolescentul deviant are o fantezie debordantă, fabulații și reverii prelungite, disimulează frecvent, recurge la minciuna de imaginație pentru a-și exprima un eu ideal.

Memoria. Putenic colorată emoțional, memoria afectivă este mai dezvoltată în raport cu cea verbală și cea motrică, tulburările de percepție spațială și temporală determină înregistrarea și fixarea incorectă a dimensiunilor spațio-temporale.

Învățarea. Adolescentul deviant învață copiind conduitele negative ale celor din anturajul său, înregistrează performanțe slabe la obiectele teoretice.

Motivația și voința. Conflictul motivațional determină minciuna de justificare (de motivație, de apărare, de vanitate), nivelul de aspirație este scăzut, se amăgește, este încăpățânat, control voluntar slab ceea ce duce la lașitate, disimulare, tendința spre consumul de droguri, alcool, distracții cărora nu le poate rezista, adoră falșii eroi.

Deprinderile și obișnuințele. De obicei, adolescentul deviant nu posedă deprinderi igienico-sanitare, de comportare civilizată, de planificare a activității proprii, de relaționare socio-afectivă, are ticuri, dificultăți de percepere și diferențiere rapidă a stimulilor, culorilor, mirosurilor, gusturilor.

Procesele afective și sexualitatea. Devianța afectivă reprezintă starea de normalitate a adolescenților. Interesul față de sexul opus guvernează toate acțiunile adolescentului, stimulând eforturile sale în celelalte domenii, justificând deseori abaterile de la norma morală sau legală.

Inteligența. Adolescenții devianți prezintă fie un intelect de limită, fie unul de nivel superior, manifestă disonanțe cognitive profunde. Aptitudinile sunt cultivate puțin sau deloc. Frecvent, adolescenții devianți au aptitudini sportive, artistice, de integrare. Fiind deseori lipsit de orientare, de consiliere școlară și profesională, adolescentul nu conștientizează posibilitățile lui aptitudinale.

Caracterul. Tabloul atitudinilor adolescentului deviant (față de sine, de oameni, de muncă, de valorile sociale) reflectă o imaturitate caracteriologică: autocontrol insuficient, impulsivitate, agresivitate, subestimarea actelor antisociale comise, indolență, dispreț față de muncă, respingerea societății în ansamblul ei, dificultăți de integrare socială, indiferență sau repulsie față de școală, minciună, neglijență, dezorientare, confuzia valorilor sociale, dorință de aventură, lipsă de idealuri, frustrație educațională, opoziție față de universul adulților.

O problemă care nu poate fi minimalizată este aceea a abuzului sexual la vârsta pubertății și adolescenței. În S.U.A., una din patru adolescente constituie victima unui viol. Din păcate numărul real al agresiunilor nu poate fi contabilizat (mai ales cele care se produc în mediul familial). Oricum, 60% dintre violatori își aleg victimele dintre fetele sub 19 ani. Majoritatea persoanelor agresate sexual prezintă leziuni fizice și genitale (unele chiar majore), care pot duce chiar la moarte. Trauma psihologică este oricum severă, novicitatea fiind cu atât mai accentuată cu cât victima se afla la o vârstă mai fragedă. Relațiile incestuoase începute în copilărie se pot prelungi în adolescență dar, uneori, se încheie odată cu apariția ciclului menstrual. Victimele prezintă simptome diverse, de tipul isteriei, fobiilor, depresiei, anxietății, comportamentului psihotic, de aceea, psiho-terapia pe termen lung devine salutară în astfel de cazuri.

Dincolo de toate situațiile indezirabile semnalate mai sus, majoritatea adolescenților reușesc să tranziteze fără "șifonări" de fond această vârstă, ieșind la suprafață mai drepecți, mai frumoși, mai căliți și purtând cu ei, așa cum afirmă Ursula Șchiopu "*schifa curată a omului bun*".

Un alt aspect important al dezvoltării copilului și adolescentului îl constituie dezvoltarea raționamentului moral. Toate stadiile sau nivelurile constituirii raționamentului moral sunt deschise achiziției individuale, dar nu sunt parcurse de toți oamenii. După **Kohlberg** nivelurile și stadiile dezvoltării raționamentului moral sunt:

1. Premoralitatea - criteriile de judecată a ceea ce este bine și rău sunt preluate din exterior, fără a fi interiorizate. Este tipică înainte de 10 ani, dar și la unii adolescenți. Principalele repere sunt: pedeapsa și beneficiul. Cuprinde două stadii:

- Stadiul moralității ascultării și supunerii: cei mari și regulile lor trebuie ascultate pentru că ei știu și sunt puternici.
- Stadiul hedonismului instrumental naiv: este bine să te porți astfel încât să eviți pedeapsa; este plăcut să fi recompensat. Esența acestui stadiu poate fi cuprinsă în formula: Dacă te ajut ce câștig?

2. Moralitatea convențională - ceea ce grupul de referință (familie, covârșnici, școală) valorizează, contează prioritar. Începe interiorizarea regulilor și conformarea la normele grupului. Este tipică adolescenței la adulți. Principalele repere sunt: statutul în grup și datoria față de normă. Cuprinde următoarele stadii:

- Stadiul bunelor relații al copilului bun: este bun comportamentul care place celorlalți și care-l face acceptat. Sunt valorizate încrederea, loialitatea, respectul.
- Stadiul moralității ordinii și datoriei: respect legea chiar dacă nu-mi place sau mă nedreptățește.

3. Moralitatea postconvențională sau autonomă - criteriile de judecare se bazează pe raportarea critică la normă. Autoritatea care ghidează judecata este internă. Este forma adultă, dar foarte rară. Principalul reper este conștiința proprie. Cuprinde următoarele stadii:

- Stadiul drepturilor individuale și al contractului social: norma este văzută ca un contract social, nu este perfectă, are contradicții și poate fi schimbată. Norma nu se poate opune unor valori fundamentale: viață, libertate.
- Stadiul principiilor individuale de conduită: ceea ce este bun sau rău este rezultatul unui demers personal. Cam 6% din populație atinge acest stadiu, fiind considerat moralitatea eroilor sau sfinților.

Până la 7 ani majoritatea copiilor se află în stadiile 1 și 2, la 10 ani în stadiile 1,2,3 și foarte puțini în 4 (18%), la 16 ani ajung și în stadiile 4 și 5 (22%, respectiv 25%)

BIBLIOGRAFIE

- Atkinson, R.,L.; Atkinson,R.,C.; Bem,D., J.; Smith,E.,E., *Introducere în psihologie Ediția a XI-a*, Editura Tehnică, București, 2002
- Băiceanu, L., *Dicționar ilustrat de psihologie englez-român*, Editura Tehnică, București, 2004
- Beverly, J., *Handbook for treatment of attachment- trauma, problems in children*,The Free Press, New York, 1994
- Brich, A., *Psihologia dezvoltării*, Editura tehnică, București, 2000
- Cosmovici, A.; Iacob L.(coordonatori) ; *Psihologie școlară*, Polirom, Iași, 1999
- Hoffman, E., *Psychologicaly testing at work*, McGraw-Hill, London, 2002
- Fischer, G., & Riedesser P., *Tratat de Psihotraumatologie*, Editura Trei, București, 2001
- Gudjonsson, G.H.; Haward L.R.C., *Forensic Psychology, a guide to practice*, Routledge, London, 1998
- Marcelli, D., *Tratat de psihopatologia copilului*, Editura Fundației Generația, București, 2003
- Munteanu, A.,*Psihologia Copilului și Adolescentului*, Editura Augusta, Timișoara , 1993
- Munteanu, A., *Stadiile Dezvoltării*, Editura *Augusta*, Timișoara, 1997
- Popa, S., (coordonator), *Abuzul și neglijarea copilului, studii de caz*, UNICEF& FICF, București, 2000
- Studiul *Abuzul și Neglijarea Copilului*, Salvați Copiii România, București 2000
- Șchiopu U.; Verza E., *Psihologia Vârștelor, ciclurile vieții*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1997
- Verza E., *Psihologia vârștelor*, Editura Hyperion XXI, București, 1993